

Віль Бакіров, Сергій Куделко (Харків)

Іван Франко і Харківський університет

Харківський національний університет імені В. Каразіна, який недавно відсвяткував своє 200-річчя, у різні часи був яскравим вогнищем української культури. Він створений завдяки енергійній діяльності одного з найобдарованіших представників слобідсько-українського дворянства Василя Каразіна, що втілював у життя ідеї славетного Г. Сковороди. Григорій Савович неодноразово висловлював думку про необхідність відкриття університету в Харкові. Отже, Харківський класичний університет має тривалу історію, наповнену яскравими сторінками, що створили викладачі та вихованці (а їх за ці роки було 150 тисяч осіб).

Університет належить до нечисленної когорти університетів світу, що виникли ще в доіндустріальну епоху (він старший за Лондонський, Варшавський або Петербурзький університети), у Російській імперії за датою відкриття (1805) це був четвертий університет після Московського (1755), Дерптського (1802) і Віленського (1803). Він виник на гребені могутньої хвилі Просвіти, що на початку XIX ст. докотилася до південних окраїн Російської імперії, й у своїй структурі, основних принципах й ідеях відбивав цю епоху загальноєвропейської історії. Університет виник і з самого початку утвердив себе як невичерпне джерело інтелектуальної енергії, наукових ідей і просвітницького подвижництва.

З Харківським університетом пов'язано багато знакових подій культурного життя нашого народу. У 1812 році, під час підйому суспільної самосвідомості, вийшла у світ перша харківська газета "Харьковский еженедельник", яку заснувала група викладачів університету. Надалі це стане традицією: університетські професори, викладачі і студенти стали ініціаторами видання перших в Україні газет, журналів, альманахів і активно співробітничали в них.

Уже у першій половині XIX ст., завдяки працям своїх учених, досягненням вихованців, університет став відомим. Цьому, в першу чергу, сприяла діяльність письменника П. Гулака-Артемовського, мандрівника, дослідника Африки Є. Ковалевського, математика і мислителя Т. Осиповського, математика М. Остроградського (перший українець, що здобув загальноєвропейське визнання), філолога І. Срезневського, ботаніків М. Турчанинова і В. Черняєва та багатьох інших. І надалі покоління професорів, науковців, студентів, випускників віддавали свої знання, досвід, талант заради розвитку науки, культури, освіти. До того ж, від самого початку свого існування Харківський університет став центром різноманітних наукових товариств, при ньому виникли одні з перших в Україні ботанічний сад та астрономічна обсерваторія, наукова університетська бібліотека, університетський музей.

Університет у всі часи був українським за складом своїх викладачів та студентів, бо з моменту свого створення був оточений з усіх боків українською стихією, та і виник він завдяки зусиллям передових прошарків слобідсько-українського суспіль-

ства. Вже засновник університету В. Каразін наполягав, що “не только директоры университетов, но и директоры гимназий и смотрители уездных училищ должны быть из местных дворян” [1: 548].

Декілька хвиль українського національного відродження пов’язано з Харківським університетом. Саме тут 190 років тому з’явилася перша друкована праця українською мовою на теренах підросійської України, яка належала студенту університету (згодом його професору) Василю Масловичу.

Певна річ, що зірка таланту І. Франка була помічена в Харкові. До 90-х років ХІХ ст. належать перші відомості щодо зв’язків харківської громадськості з І. Франком. У 1893 році представники студентської молоді міста звернулися до письменника з таким листом:

“Високоповажний добродію!

Збираючись обходити наше щорічне свято, роковини безсмертного велетня нашого Т. Шевченка, котрі відбудуться у нас, харківської українсько-руської молодіжці, вкупно з старими, 26-го лютого і вельми шануючи нашу невтомну, повсякчасну працю на користь рідній батьківщині – Україні-Русі, ми щиро прохаємо вас зробити нам велику честь – завітати до нас на ці роковини” [3: 165].

Коли вітчизняна громадськість відзначала 25-річчя літературної діяльності Каменяра, харківська студентська громада надіслала йому такий лист:

“Високоповажний пане ювіляте!

Щирим серцем вітає вас Харківська громада української академічної молодіжці у славний час 25-літнього вашого ювілею і бажає вам вік довгий ще працювати на користь і славу українського письменства.

Вітаємо вас як письменника, що своїми чудовими образками з життя робучого люду показує нам щиро правду, яскравими рисами малює життя і побут села, висвідчує його економічні і соціальні недостачі і кличе кожного чоловіка на боротьбу з кривдою та пригніченням вільного розвою духовних сил народу.

Дяка і шана поетові, що, пізнавши душу хлопів, домагається для сих зневажених людей щастя та долі, на що має право кожен чоловік.

Вік довгий і щасливий письменникові-ювілятові, що, не покладаючи рук, працює на рідній ниві і допомагає розвою нашого письменства” [3: 225].

Ще за життя І. Франко був добре відомий не тільки в себе на батьківщині, а й далеко за її межами. Представники прогресивної громадськості Російської імперії порушували питання щодо обрання І. Франка почесним академіком Петербурзької АН, планувалося створення спеціальної кафедри україністики для І. Франка в Київському університеті Св. Володимира тощо. Однак саме Харківському університету належить ідея та її реалізація щодо обрання Каменяра почесним доктором.

30 серпня 1906 року в одній з найвпливовіших на Сході України газет “Южный край” активний діяч українського національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. професор Харківського університету М. Сумцов надрукував статтю, у якій зазначав: “Удивительно, что такому человеку, как Франко, который является

одним из главных за границей популяризаторов и ценителей русской литературы и русской науки, закрыт доступ в Россию”. Ця стаття побачила світ напередодні святкування 50-річчя з дня народження Івана Яковича і була першою в серії ювілейних статей. (Свою першу статтю про І. Франка М. Сумцов написав ще у 90-ті роки ХІХ ст. для “Киевской старины”, але ця стаття не побачила світ через втручання цензури). 10 вересня 1906 року І. Франко написав М. Сумцову зворотного листа, в якому зазначив: “Сердечне спасибі Вам за пам’ять. Я й сам забув (я взагалі не охочий до всяких роковин), а наша галицька суспільність і ніколи не тямил, чи там кому кінчиться 50 літ. Тим приємніше було мені Ваше тепле слово, хоч Ви декуди і збільшуєте мої заслуги. Я дуже добре почуваю свої межі, а головню ту фатальну, що до 40 року життя не давала мені сконцентруватися на одно і довела до того, що я потратив багато сили і здоров’я на роботу, яка не дала мені нічого, крім мізерного прожитку... Ну, та я зайшов у непотрібні рефлексії, а моєю метою було зробити Вам моїм листом хоч момент такої радості, як Ви подарували мені своєю статтею. Ще раз щире спасибі” [4: т. 50: 295].

М. Сумцов же виступив з ініціативою обрати І. Франка почесним доктором Харківського університету. Він відзначав: “Научная деятельность Франко началась 12 лет тому назад, с 1893 г., и за протекшее сравнительно небольшое время выразилась в целом ряде весьма ценных исследований. В трудах Франко обнаруживается – с одной стороны – хорошая научная подготовка, с другой – личная даровитость автора. Было бы долго перечислять научные исследования автора, да и нет в этом надобности, так как они перечислены были в 1899 г. по поводу празднования 25-летия его литературной деятельности. Достаточно отметить главные его труды, к числу которых принадлежит монография “Роман о Варлааме и Иоасафе”, 1894 г., ценное исследование об Иоанне Вышенском, 1894 г.; позднее вышел трехтомный сборник старинных южнорусских памятников, дающий новые материалы, извлеченные из галицко-русских книгохранилищ” [3: 258].

Ця ідея була схвально зустрінута на історико-філологічному факультеті, і його декан професор В. Бузескул писав: “Историко-филологический факультет, основываясь на данных, изложенных в представляемой при сем докладной записке зас. [луженного] проф. Н. Ф. Сумцова, имеет честь ходатайствовать, согласно ст. 89 Устава, о возведении в степень доктора русской словесности, без испытания и представления диссертации, галицийского ученого и исследователя, публициста и поэта Ивана Яковлевича Франко, по случаю исполнившегося в текущем году пятидесятилетия его жизни. Решение факультета состоялось единогласно”. Таке ж рішення одностайно було прийнято на засіданні Вченої ради університету та затверджено попечителем Харківського навчального округу С. Раєвським і міністром фон Кауфман-Туркестанським. На засіданні ради великому письменнику та вченому було дано таку характеристику:

“Багатство знань, вироблені й обережні методи, цікавий добір тем, велика спостережливість, широчінь і сміливість гіпотетичних побудовань, стрункість викладу,

проста, ділова, водночас гарна та виразна мова – такі є видатні риси Івана Франка як ученого-дослідника”.

Про рішення Харківського університету І. Франка повідомив ректор університету славнозвісний історик професор Д. Багалій у листі від 25 листопада 1906 року. Він писав І. Франку: “Установленный диплом на степень доктора российской словесности будет выслан Вам немедленно по отпечатании его”. Додамо, що серед почесних членів Харківського університету в різний час було обрано близько 300 осіб, і серед них такі непересічні особистості, як Й.-В. Гете та Гумбольдт, Л. Толстой та М. Грушевський, багато інших корифеїв науки та літератури.

І після цієї історичної події громадськість Харківського університету постійно уважно стежила за життям і творчістю великого громадянина. Її непокоїв тяжкий матеріальний стан сім’ї І. Франка. У листі до М. Сумцова академік О. Шахматов зазначав: “Тяжкое положение Франко и его семьи сильно меня беспокоит. До отъезда я ничего не могу сделать. Да и вообще на быстрый успех ходатайств и хлопот рассчитывать нельзя. Я думаю, было бы целесообразнее всего, если бы несколько ученых и литераторов подали свое заявление лит[ературному] фонду и акад[емической] комиссии. Можно было бы рассчитывать на назначение пенсии семье Франко. Другого пути я не вижу” [3: 269].

Багато фактів прижиттєвої та посмертної біографії І. Франка пов’язано з Харківським університетом. Він друкував свої праці у виданнях Харківського університету. У рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки ХНУ зберігаються автографи Каменяра, а у 20-ті роки минулого століття у Харківському інституті народної освіти ім. О. Потебні (так тоді називався Харківський університет) було засновано стипендію імені І. Франка. У 1964 році у стінах ХНУ проведено ІХ Франківську конференцію “Франко – вчений”. На конференції науковці заслухали і обговорили 25 доповідей. У рішенні цього форуму зазначали необхідність прискорити видання багатотомного академічного зібрання творів І. Франка, більш ґрунтовна підготовка чергових збірників, присвячених вивченню його творчості, видання словника мови творів І. Франка на зразок уже виданого словника мови творів Т. Шевченка. Варто також, підкреслювали учасники, підготувати “Літопис життя і творчості І. Франка”, бібліографію його творів та бібліографію досліджень про нього. До участі в конференціях, на їх думку, доцільно було залучати науковців з інших країн, оскільки геній Каменяра сягав далеко за межі України [3: 496].

Під час святкування сторіччя з дня народження І. Франка побачив світ спеціальний том трудів філологічного факультету Харківського університету, присвячений ювілею. Учені Харківського університету – філологи та історики, етнографи і філософи – багато разів зверталися до аналізу та популяризації спадщини генія української літератури, зробили гідний внесок у дослідження його спадщини.

Видатний учений-філолог, вихованець Харківського університету О. Білецький дав таку оцінку Франкові: “Перед нами – дійсно феноменальна людина, до якої важко підібрати аналогічну фігуру в інших літературах світу”.

Отже, ім'я І. Франка єднає Схід і Захід України, а обрання його почесним доктором Харківського університету стало знаковою подією у літописі наукового життя нашого народу. І. Франко зазначав: “Ми мусимо навчитися чути себе українцями не галицькими, не буковинськими (не слобожанськими, додамо ми) українцями, але українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно в нас бути голою фразою, а мусить вести з собою практичні консеквенції” [2: 255].

Література:

1. Каразин В. Сочинения, письма и бумаги / Под ред. Д. Багалея. – Харків, 1910.
2. Славутич Я. Дослідження та статті. – Едмонтон, 2006.
3. Франко І. Документи і матеріали 1856–1965. – К., 1966.
4. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Ярослав Козачок (Київ)

Микола Костомаров в оцінці Івана Франка

У вивчені творчості Івана Франка актуальними є його вислови про видатних українських творців. Серед таких – Микола Костомаров, спадщина якого зазнала впливу імперської методи: забрати, присвоїти, фальсифікувати. Виважена й мудра думка І. Франка допомагає відкрити істинні уявлення про постать і значення М. Костомарова. І. Франко виявляв постійну увагу до нього як письменника й громадського діяча, розумів його вагомість у процесі оновлення суспільно-естетичної думки. Наявне широке посилення на М. Костомарова є поліфункціональним: це не тільки окреслення нових штрихів до його постаті, але й також пізнавання генія І. Франка; виявлення іманентних вітчизняних традицій його живлення; розкриття складних перипетій історії формування національної ідеї, переведення її дискурсу з соціально-політичного в суспільно-національний.

У ширших чи принагідних зауваженнях, коментарях, поясненнях – потужне смислове поле сентенцій, не одна з яких спростовує дотеперішні тлумачення діяльності М. Костомарова, по-новому позиціонує численні деструкції. Крізь призму Франкових оцінок М. Костомарова постає обширне поле історії літературно-мистецького процесу в Україні та світі, де, як і в інших теренах, І. Франко засвідчив широкі громадсько-політичні, історико-економічні, загальнокультурні інтереси, розуміння сутності важливих проблем. Надзвичайно об'ємна форма вияву позицій: виступи з питань поточного історико-літературного процесу, рецензії, полемічні статті, наукові розвідки про зв'язок фольклору й літератури, взаємини з мистецтвом зарубіжжя, насамперед слов'янським. В аналізі текстів, критичних матеріалів через компаративістичний дискурс І. Франко виступав арбітром у значному обширі